

UDK: 316.2 (5751)

Rayxon ADILOVA,
*O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi tayanch doktoranti
E-mail: adilova.raykhon@mail.ru*

Sotsoiologiya fanlari doktori A.Abdullayev taqrizi asosida

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF IBN SINA ON STATE ADMINISTRATION

Annotation

The article analyzes the socio-political views of the author Abu Ali Ibn Sina on the organization of fair public administration and the formation of an inclusive environment in society. In addition, the article details Ibn Sina's theories on the conditions of justice in public administration, the conditions of justice of a state leader, the creation of an inclusive environment in the social stratification of society.

Key words: Ibn Sina, "Ash-shifa", "An-najot", "Donishnama", "The Book of Happiness", "Tadbiri manzil", "Ishorot tanbehot", "The Way to Happiness", fair governance, social processes, social stratification, inclusive environment, inclusive society, effective governance, politics, virtuous society, justice.

СОЦИАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ УЧЕНИЯ ИБН СИНО О СОЗДАНИИ СПРАВЕДЛИВОГО ГОСУДАРСТВА И ИНКЛЮЗИВНОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье анализируются общественно-политические взгляды автора Абу Али Ибн Сины на организацию справедливого государственного управления и формирование инклюзивной среды в обществе. Кроме того, в статье подробно излагаются теории Ибн Сины об условиях справедливости в государственном управлении, условиях справедливости государственного лидера, создании инклюзивной среды в социальной стратификации общества.

Ключевые слова: Ибн Сина, «Аш-шифа», «Ан-нажот», «Донишнама», «Книга о счастье», «Тадбири манзил», «Ишорот танbehот», «Путь к счастью», справедливое государственное управление, социальные процессы, социальная стратификация, инклюзивная среда, инклюзивное общество, эффективное государственное управление, политика, добродетельное общество, справедливость.

IBN SINONING ADOLATLI DAVLAT VA INKLYUZIV JAMIYAT BARPO ETISHGA DOIR TA'LIMOTLARINING IJTIMOIIY NEGIZLARI

Annotatsiya

Maqolada muallif Abu Ali Ibn Sinoning adolatli davlat boshqaruvini tashkil qilish hamda jamiyatda inklyuzivlik muhitini shakllantirishga doir ijtimoiy va siyosiy qarashlari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada Ibn Sinoning davlat boshqaruviga adolatni qaror toptirish shartlari, davlat rahbarining adolatli bo'lish shartlari, jamiyat sotsial stratifikatsiyasida inklyuziv muhitni shakllantirishga doir nazariyalari atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ibn Sino, "Ash-shifo", "An-najot", "Donishnoma", "Saodat haqida kitob", "Tadbiri manzil", "Ishorot va tanbehot", "Saodatga yetish yo'li", adolatli davlat boshqaruvi, ijtimoiy jarayonlar, sotsial stratifikatsiya, inklyuziv muhit, inklyuziv jamiyat, samarali davlat boshqaruvi, siyosat, fozil jamiyat, adolat.

Kirish. G'arb sivilizatsion jarayonlariga o'zining «Avitsenizm» nazariyasi bilan metodologik ta'sir ko'rsatgan jahonda mashhur bo'lgan Sharqning buyuk mutafakkiri Abu Ali ibn Sinodir (asl ismi Husayn ibn Abdulloh (980-1037)). Sharq va Yevropada ma'rifat, madaniyat taraqqiyotiga katta hissa qo'shganligi tufayli "Shayx-ur-ra'is", Sharqda – "Olimlar ustoz", Yevropada – "Olimlar podshosi" nomi bilan shuhrat qozongan allomamiz barcha sohalarda, jumladan, adolatli davlat boshqaruvi va jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar sohasida ham dunyoga mashhur yirik asarlarni meros qilib qoldirgan. Ibn Sino yashagan davrlardan buyon ko'p asrlar o'tgan bo'lsada, allomaning falsafiy, siyosiy, ijtimoiy sohaga oid ilmiy merosi ko'plab tadqiqotchilarni hanuzgacha hayratlantirib kelmoqda va shu bilan birga uning asarlariga ko'plab sharhlar yozilishiga sabab bo'lmoqda. G'arbda ham Sharqda ham bu buyuk siymo bo'yicha ko'plab tadqiqotlar qilindi va uning umuminsoniy sivilizatsiyasidagi beqiyos o'rni va ahamiyati e'tirof etildi. Ibn Sinoning dunyoga mashhur "Donishnoma", "Kitob ash-shifo", "An najot" asarlari

sotsiologiya, siyosatshunoslik, davlat va jamiyat boshqaruvi, falsafa va mantiq fanlari tarixida o'chmas iz qoldirdi.

Adabiyotlar va manbalar tahlili. Ibn Sino o'zining boy va serqirra ilmiy merosi bilan keyingi davr Sharq va G'arb madaniyatining rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Mutafakkirning davlat boshqaruviga doir qarashlarini o'rganishda «Kitob ash-shifo», «Donishnoma» va «An Najot» asarlari, akademik M.Xayrullayevning "Forobiy va Ibn Sinodagi ilmlar tasnifi" akademik Azamat Ziyoning «O'zbek davlatchiligi tarixi» kitobi, sotsiolog olim M.Bekmurodovning "Zamonaviy boshqaruv sotsiologiyasi" nomli monografiyasi, M.Dinorshoyevning "Ibn Sinoning naturfalsafasi" asari ushbu mavzuni tadqiq etishda asosiy manbalar sifatida olingan [1].

Asosiy qism. Abu Ali ibn Sino davlat va jamiyat haqidagi ijtimoiy-siyosiy qarashlarini «Kitob ash-Shifo», «Donishnoma» va «An Najot» asarlarida keltirib o'tgan. Ibn Sinoning davlat boshqaruviga doir qarashlarida asosiy nuqtai-nazar davlat boshqaruvini adolat bilan amalga oshirish bo'lsa, ijtimoiy qarashlari diqqat markazida jamiyatdagi kishilarning

axloqi, uy xo'jaligi, davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarga qaratilgan.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning "Biz buyuk tarix, buyuk davlat, buyuk madaniyat yaratgan xalqimiz. Biz – hech qachon mehnatdan qochmaydigan, qiyinchilikdan qo'rqmaydigan, adolatni qadrlaydigan, azmu shijoatli, buyuk xalqimiz. Barchamiz bir tanu bir jon bo'lib, yakdil va ahil bo'lib harakat qilsak, halol-poq bo'lib, yaxshi niyat bilan mehnat qilsak, har qanday marralarni egallashga, boshqacha aytganda, tariximizning yangi sahifasini yaratishga qodir xalqimiz. Bu yo'lda qanday qiyinchilik va mashaqqatlar bo'lmasin, barchasini mardona yengib o'tishga tayyormiz. Bunday ezgu ishlarda bizga Yaratganning o'zi, buyuk ajdodlarimizning pok ruhlari madadkor bo'ladi, deb ishonaman" degan so'zlari aynan Ibn Sinoning ilgari surgan g'oyalari zamonlar o'tib uning avlodlari tomonidan hayotga tatbiq qilinayotganini ko'rish mumkin [2].

Ibn Sino aynan shahar siyosatini «Donishnoma» asarida tahlil qilishining sababi u jamiyatni sifat jihatidan yaxshilash va shaharlarni tartibga keltirish haqiqiy ma'rifatli jamiyat barpo qilish imkonini beradi degan g'oyani ilgari surgan. Bu masala bo'yicha Ibn Sino quyidagi fikrni bildirgan: «Shaharlarni isloh qilish uchun avvalo jamiyatda adolatni qat'iy o'rnatish zarur. Hukmdor shaharlarni johil va nopok insonlardan tozalash imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Shunda shaharlar o'z-o'zidan nopok va adolatsiz odamlar shahri va ma'rifatli odamlar shahriga ajratiladi. Odamlar ikkala shaharni ham o'zlari ko'rmagunlaricha axloqlarini tuzatmaydilar. Shahar aholisi shaharlar rivojlanishining sabablari va shartlarini, shuningdek, davlatning rivojlanishiga yoki barbod bo'lishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatishini bilishlari lozim» deb ta'kidlagan [3].

Ibn Sinoning ijtimoiy jarayonlarga doir qarashlarini tahlil qiladigan bo'lsak, mutafakkir barcha jamiyatlarda odamlar o'rtasida tabiiy tengsizlik doim bo'lishi lozim deb hisoblagan. Olim bu fikrni shunday oqilona yo'l bilan tushuntiradiki, agar hamma odamlar boy bo'lsa, odamlar o'rtasida kim o'zarlik ro'y berib, jamiyatda hasad va bir-birini ko'rolmaslik illati ko'payib oxir oqibat butun bir jamiyat vayron bo'ladi, agar jamiyatning barcha a'zolari kambag'al odamlar bo'lsa, ular to'yib ovqatlanmaslik va hayotning boshqa qiyinchiliklariga dosh berolmasdan nobud bo'ladilar, oqibatda jamiyat barbod bo'ladi deydi. Ammo har bir inson o'z ijtimoiy maqomidan mamnun bo'lishi kerak, boylar o'z boyligini ko'plab jismoniy ishlarni qilishga ularning idroki yetishmasligi uchun o'z boyligini xos odamlarga bajartirish uchun asrashlari kerak. Kambag'allar esa boylarga nisbatan o'z maqomlarini qoniqarli deb hisoblashlari kerak. O'z hunari orqali bir parcha non topgan hunarmand haddan tashqari kuchga ega bo'lgan hukmdorga ham, behisob boylikka ega bo'lgan boy odamga ham hasad qilmasligi kerak deydi [4].

Demak, Ibn Sino jamiyatda insonlar orasida doim tengsizlik mavjud bo'lgan deb hisoblaydi, chunki bu odamlarning o'ziga xos tabiatidan kelib chiqadi. Odamlar o'z tabiatiga ko'ra hech qachon teng bo'la olmaydi, lekin odamlarning bu tengsizligi nisbiydir va davrlar o'tishi bilan jamiyatning ijtimoiy strukturasi turli joylarni egallab o'z ijtimoiy maqomlarni o'zgartirib turadilar. Har bir inson o'z ijtimoiy holatidan mamnun bo'lishi kerak, kambag'al odamlar o'zining ilmi va aql-zakovati bilan, boylar esa o'z boyligi bilan. Darhaqiqat, jahonda davlatlar yuqori rivojlanish darajasiga yetganida ham hech bir jamiyatda odamlar uchun tabiiy va iqtisodiy resurslardan foydalanish imkoniyatlari teng bo'lmaydi. Agar odamlar ba'zi sohalarida teng bo'lsa, unda ular boshqa sohalarida tengsizdir. Tengsizlik jamiyatning asosiy belgilaridan biri bo'lib qolaveradi. Bu tengsiz o'z navbatida, jamiyatdagi insonlarni ijtimoiy maqom, ijtimoiy tabaqa, ijtimoiy qatlam va ijtimoiy sinflarga ajratish uchun asosiy mezon bo'lib qoladi. Ammo, ushbu tengsizlik tufayli

jamiyat parokanda bo'lmasligi kerak buning uchun jamiyatda insonparvarlik va barcha uchun teng imkoniyatlardan tashqari inklyuzivlik ham bo'lishi lozim.

Ibn Sinoning davlat haqidagi qarashlarida davlat rahbarining rollari alohida o'rin tutadi. U ushbu ijtimoiy hodisaning zarurligini qonun ijodkorligi va qonun ijrosini ta'minlashda yaqqol ko'rsatadi. Davlat qonunlari jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish uchun juda muhimdir. Chunki hamma hukmdor ham mamlakatda qonun va adolatni o'rnatmaydi. Buning uchun hukmdorlar o'z qonunlarini shariat qonunlari bilan sheriklik qilishi darkor. Agar davlat qonunlari shariat qonunlarini inobatga olsa shariat davlat qonunlarini himoya qiladi. Shariat qonunlari va hukmdor qonunlarini himoya qilishda ikkita qonundan kelib chiqadigan ikkita farmonni bajarish bir kishining zimmasida bo'lmasligi kerak deb hisoblaydi [5].

Bizningcha, Ibn Sinoning inklyuziv jamiyatga doir qarashlar tizimini quyidagicha tasniflash mumkin: birinchisi, odamlarning birgalikda yashashga bo'lgan ehtiyoji va ehtiyojlarni birgalikda qondirish odamlarni birlashtiradi; ikkinchisi, odamlarni birlashtirish va jamiyatni tizimlashtirish ular o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi. Albatta, odamlarni birlashtirish va tizimlashtirish uchun stratifikatsiyaning barcha qatlamlaridagi jamiyat a'zolarini ushbu jarayonlarda ishtirokini ta'minlash esa inklyuziv jamiyat haqidagi qarashlarni mazmunini anglatadi.

Jamiyatni tizimlashtirishda Ibn Sino Forobiyning yondashuvlarini ma'qullagan holda shaharlarni ikkiga, ya'ni Forobiy ta'kidlaganidek, fozila va johil shaharlarga ajratish, davlat qonunlari shariat qonunlari bilan mutanosib ravishda qabul qilish, jamiyatda adolat tamoyillarini qat'iy o'rnatish, ijtimoiy strukturada odamlar faqat ilm va ma'rifatga erishib egallashi, sotsial stratifikatsiyadagi ijtimoiy maqom egalari o'z maqomlaridan mamnun bo'lishlari lozim, jamiyatda odamlarga adolatni ta'minlab beradigan qonunlarga bo'lgan ehtiyoj qondirilishi lozim. Ibn Sino o'z davrida davlat vaziri bo'lib ishlagan vaqtlarida bu islohotlarni toki G'aznaviylar kelib bosib olgunicha Buxoroda joriy qilishga intilgan davlat arbobi bo'lgan.

Ibn Sino "Madinai fozila", ya'ni komil jamiyat tartib va nizomi va taraqqiyotining eng muhim va asosiy omili jamoa manfaatlarini va yaratilgan mahsulotning to'g'ri bo'linishiga qaratilgan foydali mehnat deb hisoblaydi. Mutafakkir qarashiga ko'ra, barcha jamoa a'zolarining foydasiga qaratilgan mehnat ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan har bir odamning qonuniy burchidir. Shu bilan birga bunday jamoa shunday tuzilishga ega bo'lmog'i lozimki, uning qonun-qoidallari har qanday tekinox'r, poraxo'r, o'g'ri, xulqi buzuv va shunga o'xshash o'zgarlar mehnati hisobiga yashaydiganlarga qarshi qaratilgan bo'lishi kerak.

Ibn Sino vazirlik lavozimida ish yuritgan paytlarda dastavval moliya ishlarini chuqur taftish etadi. Birni o'n qilib yozib, qilinmagan ishlarga mablag' olib ularni o'zlashtirib yuboradigan tovlamachilarga chek qo'yadi. Natijada saroy atrofida o'ralashgan ba'zi kimsalarning tuban qilmishlari fosh bo'ladi. Oldingi yillarda o'tkazilgan ishlar taftish qilindi. Moliya devonining ishlari to'la'ligicha vazir qaramog'iga o'tkazildi. Har bir sarf qilinadigan dirham uning davlatga qanday foyda keltirgani oldindan hisob qilib so'ng sarf etiladigan bo'ldi. Vazirning farmoyishi bilan bozorlarda sotiladigan gazlamalarni o'lchaydigan gazlar temirdan qilindi: qadoq toshlariga davlat muhrlari bosildi: tokim, tasdiqlanmagan o'lchov asboblari ishlatilmasin.

Professor M.Bekmurodov Ibn Sino asarlarini chuqur tahlil qilib, quyidagi fikrlarni bildirgan. Jumladan, "Ulug' mutafakkir Abu Ali Ibn Sinoning sotsiologik qarashlari ham o'zining ilmiy teranligi, voqelikka hushyor baho berish xususiyati bilan ajralib turadi. Ibn Sino olamning barqaror amal qilishi jamiyat va tabiatning sinergetika, ya'ni o'z-o'zini

idora qilish, mustaqil boshqarish xususiyatining ishga tushishi va harakatlanishi bilan izohlanadi, deb izohlaydi. Konservativ teologiya nazariyasida mavjud bo'lgan hamma narsalarning yuz berishida taqdiri azalning roli, ilohiy hukmning mutlaqlashuvi g'oyasiga qarshi chiqib, Ibn Sino dunyo kamoloti uchun jamiyat a'zolarining erkin faoliyatiga ham katta ehtiyoj borligini asoslab beradi. Ibn Sino Ollohning aqlidan tashqari faoliyatlarga ham qobilligi g'oyasiga qarshi chiqib, Olloh faoliyati aqlidan tashqari bo'lishi mumkin emasligi, yaratilgan narsalarning barchasi ratsional ekanligi va insoniy aql tomonidan idrok eta olinishini ham asoslab beradi. Ibn Sino dunyoning abadiyligi har bir yuz beruvchi narsaning yaratilishi mumkinligi bilan izohlanishini, dunyoda g'ayritabiiy narsalarning yo'qligini ta'kidlaydi. Bu fikr bo'lajak sotsiologlarni jamiyat hodisalarini o'rganishda faqat isbot etilishi mumkin bo'lgan ijtimoiy jarayonlar va ijtimoiy guruhlar muammolarini tadqiq etish maqsadga muvofiqligi g'oyasi bilan ham qurollantiriladi" [6].

Professor M.Dinorshoyev Ibn Sinoning davlat haqidagi qarashlarini tadqiq qilib, adolatli davlat boshqaruvini tashkil qilishda davlat rahbarining roli alohida o'rin tutadi, deydi. U ushbu ijtimoiy hodisaning zarurligini qonun ijodkorligi va qonun ijrosini ta'minlashda yaqqol ko'rinadi. Davlat qonunlari jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish uchun juda muhimdir. Chunki hamma hukmdor ham mamlakatda qonun va adolatni o'rnatmaydi. Buning uchun hukmdorlar o'z qonunlarini shariat qonunlari bilan sheriklik qilishi dardor. Agar davlat qonunlari shariat qonunlarini inobatga olsa shariat davlat qonunlarini himoya qiladi. Shariat qonunlari va hukmdor qonunlarini himoya qilishda ikkita qonundan kelib chiqadigan ikkita farmonni bajarish bir kishining zimmasida bo'lmazligi kerak deb hisoblaydi [7].

Shuningdek, Jahon tinchlik tarafdorlari Kongressi allomani shunday tavsiflaydi: "Genial insonlarning qoldirgan izlarini asrlar osha o'zida saqlab kelayotgan fan, adabiyot va san'atning buyuk durdonalari bor-ki, ular barcha xalqlar uchun ham umumbashariy xazinadir. Bu madaniy meros insoniyat uchun bitmas-tuganmas manba hisoblanadi va uning oldida umuminsoniy kelishuv va hamkorlik istiqbollarini ochib beradi. Ibn Sino o'zining ijodi hamda yaratgan asarlarining ahamiyati jihatidan butun insoniyatga tegishlidir. Uning faoliyati haqiqat va aql-idrok talablariga asoslangan edi" [8].

Abu Ali ibn Sinoning adolatli davlat boshqaruv va inklyuziv jamiyat haqidagi qarashlarini "Saodat haqida kitob", "Tadbiri manzil", "Ishorot va tanbeh" asarlarida ham to'xtalib o'tgan. Jumladan, Ibn Sinoning fikricha, jamiyat paydo bo'lishining eng asosiy sababi odamlarning hayotiy faoliyatlari va ularning o'z naslini ustuvor davom ettirish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratishdan iboratdir. Ibn Sinoning aytishicha ustuvor va barqaror yashash uchun odamlar bir-birlari bilan birlashib, o'zaro hamkorlikda bo'lib, yordamlashib, bir-birlarini qo'llab-quvvatlab, ishlab chiqarilgan mahsulotlarining almashinuvini ta'minlash imkoniyatini yaratishga majburdirlar.

Jamiyat haqidagi qarashlar va jamiyatdagi inson qadri masalasi ham Ibn Sino qarashlarining diqqat markazida turgan. "Ibn Sino inson, uni o'z-o'zini idora qilish haqidagi fanlar (insonshunoslik) ahamiyatini to'g'ri ta'kidlaydi" [9]. "Ibn Sino ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining ahamiyatiga ham

katta e'tibor bergan. Uning fikricha odamzod qadri boshqalar bilan hamkorligi, yaxshi axloqiy fazilatlariga ega bo'lish uchun intilishi, donoligi, boshqalarga yaxshilik qila olishidadir. Yaxshilik, faylasuf nazarida, rohat-farog'atga va lazzatlanishga olib kelishi, yomonlik esa azoblanish va uqubatga olib borishi bilan tavsiflanadi. Ibn Sino "Axloq ilmi haqida risola"sida "Iffat", "Shijoat", "Hikmat", "Adolat", "Saxiylik" kabi insoniy-ma'naviy qadriyatlarni ta'riflaydi" [10].

Fikrimizcha, Ibn Sinoning jamiyat haqidagi qarashlarida bitta maqsad yotadi bu ham bo'lsa jamiyatni birlashtirishga xizmat qiladigan, jamiyatdagi mavjud qatlamlar va tabaqalar o'rtasidagi farqni faqat ma'rifat yo'li bilan hamda hamjihatlikda harakat qilish bilan qisqartirish mumkinligini o'z qarashlarida bayon etganligidir. Bu o'z navbatida inklyuziv jamiyatning tamoyillariga ham mos keladi. Ijtimoiy jarayonlarda jamiyatning har bir qatlamidan, har bir tabaqasidan, har bir ijtimoiy guruhlarining birgalikda ishtirok etishi inklyuziv jamiyatning yaqqol namunasi bo'la oladi.

Xulosa. Ibn Sinoning adolatli davlat va inklyuziv jamiyat barpo etishga doir ta'limotlarining ijtimoiy negizlarini o'rganish asnosida shunday xulosaga kelish mumkinki, Ibn Sinoning fikricha insoniylikning eng yaxshi va yuksak xislatlari bu – adolat, o'zaro yordamlashish hamda hamkorlik qonunlari ishlagan mamlakatdagina bo'ladi. Agar davlatda adolatli boshqaruv bo'lsagina unday davlatda fozil jamiyat mavjud bo'ladi deb ta'riflagan. Fozil jamiyatda barcha fuqarolar jamoa uchun foydali mehnat bilan shug'ullanishlariga sharoit yaratiladi. Haqiqiy fozil jamiyatda har qanday adolatsiz va ayovsiz mojarolar va urushlarning oldi olinadi va unda odamlarning haqiqiy do'stlik, hamjihatlik va hamkorlik munosabatlarini mustahkamlaydi va jamiyatda inklyuziv muhitni yuzaga keltiradi.

O'rta asrlar G'arbiy Yevropasida bir qator faylasuflar va davlat arboblari tomonidan ishlab chiqilgan davlat boshqaruviga oid kontseptsiyalarni shakllanishiga Sharq mutafakkirlaridan Ibn Sinoning ham hissasi katta ekanligini ko'plab manbalar tasdiqlaydi. O'rta asrlarda Sharq mutafakkirlari tomonidan G'arbiy Yevropaga ximiya (alximiya), matematika, algebra, astronomiya, geofizika, musiqa, badiiy she'riyatning zajal uslubini, falsafa, mantiq, huquqshunoslik, kartografiya, geografiya, tarixnavislik, pedagogika, manbashunoslik kabi ko'plab fanlarni kiritgan. Shu bilan birga G'arbiy Yevropa falsafasiga Ibn Sinoning «Avitsenizm» falsafa maktablarini tashkil etgan. «Avitsenizm» ta'limoti G'arbiy Yevropada shakllangan barcha davlatlardagi davlat boshqaruv tizimiga demokratik ruhni kiritishga katta turtki bo'lgan.

Yangi O'zbekistonda ijtimoiy davlat barpo etish, davlat boshqaruvini ixchamlashtirish uchun ma'muriy islohotlarni amalga oshirish, ajdodlarimizdan qolgan boy ilmiy merosni o'rganish va kelajak avlodga munosib yetkazib berish, o'zbek davlatchiligidan uch ming yillik tajribasidan kelib chiqib, adolatli davlat boshqaruvini amalga oshirish va inklyuziv jamiyatni barpo etish borasidagi ishlar O'zbekistonda yashayotgan xalqlar va millatlarning farovonligini oshirishga qaratilgan ulkan ezgu ishlar deb, ta'riflash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Азамат Зиё Ўзбек давлатчилиги тарихи: (Энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар) // Масъул муҳаррир: Б. Аҳмедов. – Т.: "Шарк", 2001. – Б.102.; Хайруллаев М. Форобий ва Ибн Синодаги илмлар таснифи. Культурное наследие и история философской мысли. Т., 1985, – С.171-172, 175-176; Бекмуродов М.Б. Замоновий бошқарув социологияси. Монография. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2020. – Б.436; Диноршоев М. Натурфилософия Ибн Сины. Душанбе. Дониш. 1985. – С.235.
2. Мирзиёев Шавкат Миромонович. 4-том. Миллий тикланишдан-миллий юкланиш сари. М 54 – Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2020. – Б.43.
3. Ибн Сино. Дониш-намэ. – Абу Али ибн Сино. Избранные произведения. Т.1. Душанбе. Ирфон, 1980. – С.314.

4. Ибн Сино. Дониш-намэ. – Абу Али ибн Сино. Избранные произведения. Т.1. Душанбе. Ирфон, 1980. – С.328.
5. Диноршоев М. Натурфилософия Ибн Сины. Душанбе. Дониш. 1985. – С.235.
6. Бекмуродов М.Б. Замонавий бошқарув социологияси. Монография. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2020. – Б.18.
7. Диноршоев М. Натурфилософия Ибн Сины. Душанбе. Дониш. 1985. – С.235.
8. Первый Всемирный конгресс сторонников мира. Париж – Прага, 20 – 25 апреля 1949 г.: Материалы — М.: Госполитиздат, 1950. – 535 с.
9. Абу Али Ибн Сино. Тиб қонунлари.Т.: Мерос, 1993. – Б.5.
10. “Ўзбекистонда ижтимоий фанлар”. Журнали Т.1992, № 9-10, – Б.33.